

Заславська О.О.

Політичні традиції як важливий соціокультурний інститут розвитку сучасного суспільства

Стаття присвячена вивченню теоретичних аспектів дослідження політичних традицій. Аналізується структура політичних традицій, визначається їх роль в політичній культурі суспільства.

Ключові слова: політичні традиції, політична культура, політичний міф, символ, стереотип, політичні цінності, норми.

Статья посвящена изучению теоретических аспектов исследования политических традиций. Анализируется структура политических традиций, определяется их роль в политической культуре общества.

Ключевые слова: политические традиции, политическая культура, политический миф, символ, стереотип, политические ценности, нормы.

The article is devoted to the theoretical aspects of the study of political traditions. The essence and the specificity of the concept of political traditions and their structure are described. The author analyzes their role in the political culture.

Key words: political traditions, political culture, political myth, symbol, stereotype, political values, norms.

УДК 323.2:316.75

Заславська О.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного
університету

Політичні процеси і політичні інститути безпосередньо пов'язані із соціокультурними явищами, що мають фундаментальний характер, зокрема з політичними традиціями. Політичні традиції, формуючись в ході історичного процесу, є дієвим елементом культури. В ролі чинника політичної наступності між поколіннями вони можуть бути як легітимною опорою, так і гальмом політичного розвитку. Помилки в політиці часто є результатом ігнорування політичних традицій, незнання їх або догматичного наслідування віджилих традицій. Специфіка історичного розвитку, яка закріплена в соціально-політичному досвіді нації, здійснює значний вплив на політичні процеси сьогодення, які неможливо пояснити, враховуючи виключно сучасний стан політичних інститутів і співвідношення політичних сил. Політичні традиції, в яких кристалізуються найбільш стійкі елементи історичного досвіду, впливають на вироблення норм і цінностей масової свідомості та мотивації політичної поведінки, що постають важливим фактором функціонування і розвитку всієї політичної системи.

Слід констатувати, що концептуалізація такого важливого суспільно-політичного феномена, як політична традиція, має значну наукову історію. Вивченню феномена політичної традиції приділяють значну увагу як зарубіжні вчені (С. Гантінгтон, Е. Гіденс, Ш. Ейзенштадт, А. Лейпхарт, Л. Пай, Е. Шилз та ін.), так і українські дослідники (В. Бебик, М. Головатий, Л. Нагорна, І. Поліщук, В. Фесенко, О. Фісун, В. Веденєєв, А. Лясота, С. Кальцева, Н. Волвенко та ін.). До поняття «традиція» звертаються представники різних гуманітарних наук, які найрізноманітніші прояви залежності сучасності від минулого вважають традиціями: від сформованих звичок до типів суспільних устроїв. Отже, це поняття не підлягає однозначній інтерпретації через свою складність і багатовимірність. Етимологічно поняття «традиція» походить від латинського «tradition» – «передача». Хоча сам факт передачі традиціями певної суспільно значущої інформації

не заперечує жоден дослідник, акцент в його інтерпретації може ставитись по-різному: на змісті, що передається, чи на процесі передачі. Це дає змогу виокремити два основні підходи до визначення традицій: об'єктний та функціональний.

До об'єктного підходу належать визначення, в яких на перший план виходить змістовна сторона традиції та її складові елементи. В межах цього підходу традицію розглядають як закріплену в суспільстві норму, установку, що формує певну програму поведінки та пропонує певний зразок дій. У визначеннях, що належать до функціонального підходу, основну увагу фіксують на значенні традиції як трансмісії – передачі будь-чого від покоління до покоління. Традиція – нейтральний термін, який використовується для позначення «трансмісії», за допомогою якої моделі поведінки, оцінок і вірувань передаються від покоління до покоління і в такий спосіб закріплюються.

Одне з найбільш ґрунтовних визначень, що використовується в сучасній літературі, було сформульоване Ш. Ейзенштадтом. На його думку, традиція – це «застигла символізація моделей соціального ладу та сукупності кодів, що окреслюють рамки обмежуючого культурного порядку, рамки участі в ньому, пропонують «адекватний» вибір цілей і прикладів поведінки; традиція може розглядатися і як модули оцінки, а також санкціонування та легітимації всієї цілісності культурного і соціального порядку чи будь-якої з його частин» [1, с. 139]. Ш. Ейзенштадту вдалося не тільки відобразити у визначенні основні риси традицій: стійкість, символічний характер, значущість на рівні суспільної організації і поведінки індивіда, але й виокремити низку виконуваних ними функцій: регулятивну, інтегруючу, нормативну, функції легітимації соціальної організації і соціалізації індивіда.

На основі аналізу наведених визначень можна запропонувати таке інтегративне трактування поняття «політичні традиції» – це форма фіксації значущого змісту соціально-політичного досвіду,

що історично формується і передається від покоління до покоління; а також механізм політико-культурної наступності, який містить зберігання, передачу і відтворення стійких, повторюваних елементів цього досвіду в нових умовах. Таке визначення дає змогу відобразити як змістовну сторону політичних традицій, так і їх функціональне значення як елемента політичної культури. Для розуміння традицій як цілісного феномена важливим є не тільки те, що передається, тобто об'єкти наслідування, але й процеси функціонування успадкованого в нових соціально-політичних умовах. Запропоноване визначення відображає сутність і функції традицій в політиці.

Розглянувши наявні в науці підходи до розуміння традиції, ми інтерпретуємо традицію як історико-культурний феномен, який чітко проявляється у функціонуванні суспільних інститутів. Традиція – соціально-психологічний механізм, стрижень в культурі будь-якого суспільства, ядро, що має набір інваріантних складових (цінностей, зразків поведінки), які надають цілісності будь-якій соціально-культурній системі протягом усієї її історії. За допомогою своєї адаптивно-діяльничної організації традиція бере участь в процесі життєдіяльності суспільства, визначаючи зміст «центральної зони» культури. При постійній зміні форм традиції незмінною залишається «центральна зона» культури, і доти, доки вона не зруйнована, суспільство зберігає свою ідентичність. Традиція – динамічний феномен, що об'єднує минуле, сьогодення і майбутнє.

Зі змістовної точки зору політичні традиції є складною системою, що містить різні компоненти і має певну структуру. В системі політичних традицій можна виокремити два структурних рівня. По-перше, це внутрішній ментальний рівень, пов'язаний зі свідомістю і підсвідомістю, до якого належать символи, міфи, стереотипи, цінності та норми. По-друге, до структури політичних традицій входить зовнішній поведінковий рівень, що відображає особливості взаємодії політичних суб'єктів між собою і з політичною системою. На цьому рівні традиції включають в себе певні моделі поведінки та зразки дій, зокрема такі їх специфічні прояви, як звичай і ритуал. Крім того, в структурі політичних традицій можна виокремити третій рівень – інституціональний. Багато в чому він є похідним від ментального та поведінкового рівнів, проте можна говорити про існування особливих традицій взаємодії гілок влади, а також держави і суспільства.

В основі політичних традицій знаходяться архетипи – найбільш загальні й універсальні прообрази, пов'язані з колективним несвідомим, що виступає відображенням досвіду попередніх поколінь в структурі психіки. Необхідно відзначити, що архетип – це певна форма, порожній формаль-

ний елемент, тому його помилково ототожнюють з певними визначеними образами та сюжетами. Дія архетипу проявляється в тенденції формування певних уявлень навколо однієї центральної ідеї: уявлення можуть суттєво відрізнятись деталями, проте ідея, що лежить в їх основі, залишається незмінною. При заповненні архетипу як чистої форми політичним змістом він конкретизується у вигляді політичних міфів.

Політичний міф – це архетипна конструкція, спрямована в сферу самоорганізації суспільства чи народу. В національній політичній міфології можна виокремити такі складові: міф про владу (про доброго царя, «сильну» руку), міфи про героїв-рятівників, міфи про «золоте століття», міфи ідентифікації (про спільне походження чи зв'язок з певною територією), військові міфи тощо.

Може здатися, що через раціоналізацію політичного життя політичні міфи втрачають своє значення. Проте в дійсності соціально-політичні процеси наповнені стихійною масовою міфотворчістю, в якій переплітаються елементи традиційних міфів і сьогодення. Сучасна міфологія фіксує в художньо-образній раціонально-ірраціональній формі орієнтації, що склалися в суспільстві відносно наявної політичної системи та її елементів, політичного процесу та його учасників, однаково як і орієнтації конкретної нації (держави) по відношенню до інших націй і світового співтовариства в цілому. Ці міфи, зміст яких може стосуватися віддаленого чи недавнього минулого, накладають виразний відбиток на національну політичну свідомість.

Політичні міфи є культурними факторами політико-комунікаційного процесу, що посилюють вплив політичного суб'єкта, створюють сприятливе підґрунтя для розвитку і запровадження ідей, планів, програм. Викривлені образи у вербальній і візуальній політичній комунікації, міфи письмових, усних і візуальних текстів отримали в останні десятиліття потужний імпульс для свого розвитку. Поєднання можливостей інформації із символами масової культури дає змогу перетворити політику на захоплюючу гру, конкурс, а політичних діячів на особливий споживчий товар.

На початку XXI ст. міфи є ефективними засобами політичного впливу, що обумовлено тенденціями глобалізації, інформатизації і демократизації, які привели до глибоких змін в культурній, технологічній і соціально-психологічній сферах життя суспільства. Ці зміни характеризуються широким використанням інформаційно-комунікативних технологій в усіх сферах суспільного життя, впливом віртуальної реальності на розум, почуття і поведінку значної частини суспільства, новими механізмами й організаційними формами в інформаційному забезпеченні державної влади і політичного управління. В політичній міфології сучасної України як специфічній віртуальній системі

поєдналися міфи й утопії, ідеології і технології, що створює певні труднощі для відображення та розуміння політичних процесів, що відбуваються в країні. Інформаційні технології тиражують політичні міфи, оскільки міфи володіють яскраво вираженим емоційним забарвленням і дають спрощене, схематизоване уявлення про події, явища і людей. В інформаційному суспільстві політичні ідеології піддаються процесу міфологізації і подаються як набір міфологем, звернених до емоційної сфери масової свідомості. В такому вигляді ідеологічні постулати швидше й ефективніше засвоюються масовою свідомістю, що і призводить до підміни ідеологічного протиставлення продуктами масової культури, які впроваджуються інформаційно-комунікативними технологіями.

Невід'ємною складовою структури політичних традицій є політичні символи, котрі умовно виражають певні ідеї, цінності й ідеали соціальної спільноти. Завдяки національним політичним символам (насамперед це прапор, герб і гімн), які є необхідними атрибутами національно-державної ідентифікації, відбувається інтеграція політичної системи та нації в цілому. В ролі інших символічних форм можна розглядати історичні назви, церемонії тощо. Символ характеризується такими властивостями, як багатозначність, комплексність пов'язаних із символом асоціацій і відкритість для введення нових змістів. Будь-який символ має множинну смислову структуру, настільки складну в кожному окремому випадку, наскільки широко цей символ був історично задіяний в різних смислових системах.

Форма прояву символів, що забезпечує культурну спадковість, приховує динамічний зміст, який визначається як історичними фактами, так і характером поточної політичної ситуації. Наприклад, державний прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Жовтий (золотий) і синій кольори використовувалися на гербі Руського королівства XIV ст. Вони також зустрічаються на гербах руських земель, князів, шляхти і міст Середньовіччя та раннього Нового часу. У XVIII ст. козацькі прапори Війська Запорозького часто вироблялися з синього полотнища із лицарем у золотих чи червлених шатах. 1848 року українці Галичини використовували синьо-жовтий стяг як національний прапор. У 1917–1921 роках, під час української революції, цей стяг був державним прапором Української Народної Республіки й Української Держави. Впродовж XX ст. синьо-жовтий прапор слугував символом українського національного опору проти комуністично-радянської окупації. 1991 року, після розвалу СРСР, цей прапор де-факто використовувався як державний стяг незалежної України, а 18 вересня 1991 року він отримав легітимність як символ нової України.

Державний герб України – золотий Тризуб на синьому щиті – національний символ українців часів визвольних змагань XX ст. Центральною геральдичною фігурою герба є Тризуб Володимирів Святого, великого князя київського, володаря Русі. З найдавніших часів тризуб шанувався як магічний знак, оберіг свого роду. Сучасне ж його зображення сформовано в часи УНР. Отже, сучасна українська державна символіка виникла, не сьогодні, а є продовженням давніх історичних традицій нашого народу.

Символи є основними елементами будь-якої соціально-політичної системи та необхідною передумовою утворення національної держави. Вони виражають загальні риси національного характеру, настанови і цінності нації, найважливіші аспекти її культури й історії. Діючи через психічну сферу на свідомість політичного суб'єкта, політичний символ безпосереднім чином впливає й на інтерпретацію ним політичної дійсності, бере участь у формуванні комплексу знань, переконань та оцінок щодо перебігу політичного процесу та політичних акторів, які конкурують на політичному полі, й прагне обумовити вибір, який здійснює політичний суб'єкт, що базуватиметься вже не на раціональному, а на емоційному сприйнятті. Здійснюючи вибір, політичний суб'єкт не лише обирає одну альтернативу з-поміж інших в умовах політичної конкуренції, легітимізує її, але й визнає пріоритетне право на облаштування інституційної системи відповідно до норм та принципів, що нею сповідаються. Відповідно до цих впливів зміцнюються, трансформуються й інституції, змінюючи при цьому інституціональну структуру загалом і роль та значення окремих інституцій зокрема.

До структури політичних традицій входять і політичні стереотипи – різновид соціальних стереотипів, у яких об'єкти політичної реальності постають схематизовано та спрощено, з вираженою емоційною складовою. Стереотип – це спрощений образ різних суспільних процесів, політичних явищ, представників національних і релігійних груп тощо, котрий легко інтерналізується. Стереотипізація уявлень спрощує їх передачу від покоління до покоління, спираючись на готовність людини сприймати об'єкт чи подію з позиції попереднього досвіду. В. Ліппман вважає, що з усього різноманіття явищ дійсності «ми виокремлюємо те, чому наша культура вже надала сенсу для нас, і ми намагаємось сприйняти те, що ми виокремили з оточуючого світу в формі стереотипу, створеного для нас культурою» [2, с. 395]. Таким чином, в соціально-політичній поведінці знаходять вияв не лише аналітична робота свідомості, але й певна інерція мислення, властива як окремим людям, так і соціальним групам, поведінка яких може мотивуватися усталеними забобонами, фантазіями, помилками.

Політичні символи, міфи та стереотипи конструюють певний образ політичної влади, а також політичної реальності в цілому. Хоча образи влади можуть коливатися в зв'язку з індивідуальними діями політиків, політичними подіями та мінливістю масових настроїв, більш глибокі шари цих образів відрізняє стійкість через те, що ці пласти, зазвичай неусвідомлені людьми, ґрунтуються на колективних уявленнях, йдуть корінням в глибокі традиції національної політичної культури. У масовій свідомості існують образи не лише діючої, але й ідеальної влади. Ці образи формуються під впливом наявних в національній політичній культурі еталонних уявлень, котрі володіють високим ступенем узгодженості у різних людей. Те, якою хочуть бачити владу пересічні громадяни, впливає на їх електоральний вибір, на підтримку між виборами, на діапазон можливостей, які відкриваються перед владними структурами під час виконання своїх функцій.

Образи ідеальної влади та характеристики, які в них закладаються, прямо пов'язані з політичними цінностями. Цінності є стійкими в часі узагальненими абстрактними стандартами, які визначають, що є правильним і що повинно бути властиве людям того чи іншого суспільства. Цінності проявляють себе в тих критеріях, на основі яких відбувається позитивна чи негативна оцінка явищ політичної дійсності і якими індивіди виправдовують і захищають свій поведінковий вибір. Провідні політичні цінності – це свобода, рівність, справедливість, стабільність, порядок тощо. Саме домінуючі цінності, які поділяє більша частина соціуму, є конститутивною основою політичної культури. Вони також постають ідеальними, кінцевими цілями, на які орієнтується соціально-політична поведінка.

Політичні цінності здебільшого співвідносяться з цільовизначальними сторонами діяльності, тоді як політичні норми пов'язані переважно із засобами і способами її здійснення. Специфічна функція норми – її регулятивна спрямованість, визначення меж прийнятних, очікуваних, схвалюваних чи соціально допустимих дій. До політичних норм належать норми справедливого розподілу, що визнаються прийнятними по відношенню до розподілу прав і обов'язків; норми регулювання доступу до влади та її використання в різних інституційних формах і соціальних сферах; норми доступу до ресурсів і контролю над ними тощо. Необхідно відзначити, що традиційні норми, на відміну від норм права, не є абсолютно обов'язковими, і суб'єкт дії може їх інтерпретувати та корегувати відповідно до соціально-політичних умов, що склалися.

Поведінковий рівень структури політичних традицій є практичним втіленням змісту ментального рівня. Політичні цінності та норми впливають на формування мотивації політичних суб'єктів, знаходячи відображення в певних моделях поведінки

та зразках дій. Зразки дій, закладені в політичних традиціях, часто виступають у формі конкретних прецедентів, тому що традиції завжди звернені до традицій. Прецедентом може виступати певним чином інтерпретована поведінка людей попередніх епох, яких визнають видатними особистостями, вартими наслідування. Ці люди виконують функцію персоніфікованих зразків ідей і вчинків, які є прикладом для нових поколінь.

До поведінкового рівня структури традицій належать звичаї – звичка до певної поведінки, яка укорінилася протягом довгого часу та реалізується добровільно та спонтанно. На думку М. Вебера, звичай – це «правило, що не гарантоване зовнішніми чинниками, яким особа фактично керується добровільно – чи просто «не замислюючись», чи просто із «зручності», чи через якісь інші причини – та імовірного дотримання якого можна очікувати з тих же міркувань, від людей того ж кола» [3, с. 634]. В українській політичній культурі звичаєм можна вважати традицію «кумівських» взаємодій, яка має неформальний характер, проте істотно впливає на функціонування політичних інститутів.

Практичним втіленням символічного змісту політичних традицій є ритуал як особлива модель політичної дії. Ритуал – це культурно-стандартизований набір дій символічного змісту, що здійснюються в ситуаціях, приписаних традиціями. Прикладами політичних ритуалів є коронація монарха, інавгурація президента, паради, участь в громадських заходах. Вони складають важливу форму прояву політичної залученості чи, навпаки, незадоволення. Так, масові церемонії, які супроводжують прихід до влади нового лідера, – це засіб зміцнення легітимності в умовах залучення мас в політику, коли населення держави символічно поділяє славу та владу свого лідера.

Ритуал є одним з головних символічних засобів політики. Розуміння реального політичного процесу передбачає з'ясування таких питань: яким чином символічна сфера входить у політику, як символи керують нею і як політичні діячі маніпулюють її засобами, стверджує те, що ритуал є складовою частиною політики сучасних індустріальних суспільств, а не тільки вираженням традиційності культури відсталих країн. Ритуал, виконуючи функцію політичної соціалізації, вимальовує місце індивіда всередині певної політичної картини світу, детермінує його поведінку, роль, а також конкретну форму його діяльності. За допомогою політичного ритуалу постійно повідомляється про те, кому належить влада. До ритуалу звертаються як до важливого засобу політичної комунікації в міждержавних стосунках. З точки зору соціальної функції, яку виконує ритуал в житті суспільства, політичний ритуал володіє цілим рядом особливостей. Передусім це стосується соціальної інтеграції. Політичний ритуал виступає як гнучка система, оскільки

в ході ритуального досягнення мети інтеграції неодноразово змінюються ритуальні правила. До того ж, політичний ритуал може бути спрямованим на дезінтеграцію, злам соціальної стратифікації, зміну системи керування суспільством, створення конфліктів і конфліктогенних зон у суспільстві. Особливо чітко це проявляється у масових політичних ритуалах. До них належать ритуали боротьби за владу, ритуали страйків і революцій тощо.

Політичний ритуал, створюючи політичну реальність, виражену за допомогою символів, спрямований на стимулювання певних політичних дійств і формування певної політичної свідомості. Політичний ритуал може за деяких умов стати ядром усєї ритуальної системи суспільства. Політична спеціалізація в такому разі охоплює не тільки певні ритуали (соціальні, релігійні тощо), а й неспеціалізовану частину ритуальної системи. Ритуали боротьби за владу й утримання влади тісно пов'язані між собою. Символічні схеми, які лежать в їх основі, доповнюють одна одну в структурно-функціональному відношенні, разом вони утворюють повну схему розгортання перехідного ритуалу. Крім цього, ритуали утримання влади можуть використовувати ритуально-символічні схеми поведінки щодо методів боротьби за владу, і навпаки. Політичний ритуал дає можливість кожному члену ідентифікувати себе з організацією, її лідером і символікою.

Природа ритуалу є архаїчною, доказом чого є повторюваність універсальних сюжетів, сценаріїв, моделей, соціальної й політичної поведінки. Політичний ритуал є циклічним, він розгортається відповідно до етапів становлення соціальної групи, спільноти, містить у собі універсальні й необхідні для цієї стадії групового розвитку схеми й моделі поведінки. Отже, політична міфотворчість, маючи в своєму арсеналі ідею, підкріплену символом і ритуалом, є невід'ємною частиною реалізації політичного життя, зокрема таких аспектів, як вплив на електоральне рішення, маніпуляція свідомістю, утримання влади.

Таким чином, політичні традиції, з одного боку, акумулюють і зберігають в певній формі значущий соціально-політичний досвід нації, що утво-

рює конститутивну основу політичної культури, з іншого – виступають механізмом здійснення передачі, відтворення та подальшого розвитку набутого досвіду. Зі змістовної точки зору політичні традиції – це стійкі образи політичної реальності та влади, втілені в символах, міфах і стереотипах, а також ціннісно-нормативні настанови політичної свідомості та зразки політичної поведінки, котрі зберігаються та відтворюються під час соціально-політичних перетворень. Вони є результатом розвитку суспільства та віддзеркаленням історично виробленого соціально-політичного досвіду, котрий передається від покоління до покоління.

Традиції – це соціокультурне явище, яке існує у всіх сферах і на різних етапах розвитку суспільства. Традиції як функціональний елемент політичної культури не тільки зберігають соціально-політичний досвід, а й виступають способом здійснення передачі, відтворення і подальшого розвитку накопиченого досвіду, тобто особливим механізмом політико-культурної спадковості. Як механізм політико-культурної спадковості традиції забезпечують передачу і відтворення специфічних для конкретної політичної культури характеристик свідомості і поведінки суб'єктів політичного процесу і функціонування політичних інститутів. Зразки свідомості і поведінки, що стали частиною «генотипу» політичної культури, в процесі успадкування зазнають впливу суб'єктивних (особистісних особливостей засвоєння накопиченого досвіду) і об'єктивних (соціально-політичних умов життєдіяльності) факторів, внаслідок яких традиції здатні не тільки до відтворення, але й до розвитку. В процесі політичного розвитку одні елементи традицій зберігаються, інші ж поступаються місцем новим цінностям і зразкам поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernity / S.N. Eisenstadt. – New York : John Wiley, 1973. – 550 p.
2. Гуревич П. Политическая психология / П. Гуревич. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 543 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.